

עורכים: עידו יהל, טלי טוני מרקו

כרך 13, גיליון מס' 1, 13 במרץ 2023

מנצור עבאס: ריאליזם מפוכח במציאות פוליטית משתנה

עינבל טל*

הצטרפותה של הרשימה הערבית המאוחדת (רע"מ), בראשות חבר הכנסת ד"ר מנצור עבאס, לקואליציה של ממשלת בנט-לפיד ביוני 2021, לצד מפלגות יהודיות ציוניות מכל קצוות הקשת הפוליטית, הייתה מהלך פוליטי מכוון לכל הדעות, שהטביע את חותמו על חוגים בציבור היהודי ובציבור הערבי. מהלך זה הביא לסיום וטו של כארבעה עשורים שהטילו המפלגות הערביות בישראל על השתלבות ושותפות שכזו. הוא גם ביטל את מסורת ההדרה של המפלגות הערביות מצד הקואליציות השונות בישראל, משמאל ומימין.¹

המהלך התפיסתי המכוון, יש לומר החדש, אותו אימץ עבאס, הוביל לראשונה לשותפות של מפלגה ערבית בקואליציה. אולם ראש הממשלה בנימין נתניהו היה זה שיזם כבר במהלך 2019, על פי פרסומים בתקשורת, מהלכים ראשוניים שהכשירו לכאורה, גם אם בעקיפין, את רעיון השותפות עם מפלגה ערבית, מפלגת רע"מ.²

בפועל, המהלך הפוליטי השנוי במחלוקת הפך את רע"מ למפלגה הערבית המשפיעה ביותר, זו שבחסות האג'נדה התועלתנית שהיא מובילה, מינפה את השפעתה, השיגה תקציבים משמעותיים עבור המגזר הערבי, והכתיבה סדר יום פוליטי וציבורי במדינה. עבאס ורע"מ תוגמלו על המהלך

* ד"ר עינבל טל היא ראשת התוכנית לחקר יהדות ארצות ערב במרכז משה דיין באוניברסיטת תל אביב. ספר פרי עטה **בשליחות התנועה: אקטיביזם נשי בתנועה האסלאמית** פורסם בהוצאת מרכז משה דיין ב-2015.

¹ יוסרי ח'יזראן ומוחמד ח'ילאילה, **נטושה לגורלה: החברה הערבית בישראל בצל "האביב הערבי"**, תל אביב: מרכז משה דיין, 2019, עמ' 54-56.

² מורן אזולאי, **"עבאס: נתניהו הקריא לי נאום שותפות בין הליכוד לרע"מ, קיש כתב אותו"**, אתר Ynet, 27 באוקטובר 2021; ראו גם: מורן אזולאי, אטילה שומפלבי, אלכסנדרה לוקש, **"עבאס חושף את המו"מ עם נתניהו: 'אמר לי - רק אני יכול להכיר בישושים בנגב'"**, אתר Ynet, 2 בנובמבר 2021.

בבחירות לכנסת ה-25 שנערכו ב-1 בנובמבר 2022, והמפלגה זכתה ל-194,047 קולות (כ-35% מקולות הבוחרים במפלגות הערביות לעומת 178,735 קולות של חד"ש-תע"ל).³ בכך למעשה ניתן תוקף רשמי לשינוי בהגמוניה הפוליטית במגזר, כאשר הבכורה עברה מהזרם הקומוניסטי (בהנהגת חד"ש) לזרם האסלאמי, ורע"מ הפכה למפלגה הערבית הגדולה ביותר במגזר.⁴

מחקרים וסקרים שהתפרסמו בעיקר בשנתיים האחרונות ושהתייחסו גם לשאלת השתלבותן של המפלגות הערביות, בדגש על רע"מ, בקואליציות בישראל, מצביעים על שינוי חיובי במגמה ועל לגיטימיות הולכת וגוברת בקרב חוגים בציבור היהודי בנוגע לשילוב זה.⁵ הנתונים גם מעידים על בשלות בקרב חוגים בציבור הערבי לשותפות פוליטית במתכונת זו.⁶ אולם, כפי שנוכחנו, שילוב זה הוא בעל השלכות משמעותיות על המערכת הפוליטית בישראל וכמובן על זו הפנים-ערבית, שכן הוא אחד הגורמים שהוביל לפיצול בין הרשימות הערביות, וכידוע הטביע את חותמו גם על תוצאות הבחירות האחרונות (נובמבר 2022) לנוכח כישלונה של מפלגת בל"ד שלא עברה את סף אחוז החסימה ונותרה מחוץ לכותלי הכנסת. כל זה השפיע על הרכבה ועל צביונה של הכנסת הנוכחית.

לנוכח המגמה המוצגת לעיל, ולאור המציאות הפוליטית המשתנה והתמורות בהגמוניה הפוליטית במגזר הערבי, עולות שאלות הנוגעות לדרכו הרעיונית והפוליטית של "מחולל המהלך", חבר הכנסת מנצור עבאס, והן אלו העומדות במרכז המאמר: מהם מאפייני החזון הפוליטי ומהם מאפייני האג'נדה אותה מוביל ומקדם עבאס, ראש מפלגת רע"מ, הזרוע הפוליטית של הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית בישראל? מהן עמדותיו בנוגע לשורה של נושאים וסוגיות עקרוניים על סדר היום הציבורי והפוליטי? האם מהלך השותפות המתואר הוא אפיזודה חולפת הנובעת מאילוצים פוליטיים של המפלגות היהודיות, או האם המהלך, או כפי שהוא מכונה בתקשורת "הניסוי", ימשיך במתכונת מסוימת? האם יצליח עבאס לשמר את הרלוונטיות של רע"מ גם בקואליציה הנוכחית? והאם קיימת היתכנות להמשכיות של שותפות פוליטית מעין זו גם בקואליציות עתידיות בישראל? במהלך השנתיים האחרונות ולאור מעמדו הציבורי והפוליטי, זוכה מנצור עבאס לסיקור תקשורתי רחב. הוא מתראיין לכלי התקשורת השונים, גם בעברית, משתתף בוועידות כלכליות ובכנסים

³ המכון הישראלי לדמוקרטיה, "על אודות הבחירות לכנסת ה-25", נצפה ב-4 בפברואר 2023. אריק רודניצקי, "תוצאות הבחירות לכנסת ה-25 בחברה הערבית בישראל", ביאן, מרכז משה דיין, 28 בדצמבר 2022, עמ' 5.

⁵ תמר הרמן ואור ענבי, "הציבור היהודי תומך יותר מבעבר בשילוב המפלגות הערביות בקואליציה", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 9 במרץ 2021. ראו גם: נועם גדרון וליאור שפר, "הסקרים מראים: שילוב רע"מ בקואליציה הוביל ליחס חיובי בקרב מצביעי המפלגות היהודיות", מעריב און ליין, 10 ביולי 2022.

⁶ אריק רודניצקי, "סקר עמדות הציבור הערבי בישראל לקראת הבחירות לכנסת ה-25", תוכנית קונרד אדנאואר, מרכז משה דיין, 25 באוקטובר 2022; ראו גם: אפרים לביא, מאיר אלרן, חידר סואעד, אילהם שחברי וגיוני עיסא, "שותפות מפלגה ערבית בשלטון בישראל: שעת מבחן לחברה היהודית והערבית", עדכן אסטרטגי, המכון למחקרי בטחון לאומי, כרך 24, גיליון 3, יולי 2021.

אקדמיים ופוקד במות ציבוריות, ובעיקר מנהל שיח ער עם חוגים מגוונים בציבור הישראלי. במסגרות אלה הוא מציג את עמדותיו בנוגע לסוגיות פוליטיות, חברתיות וכלכליות על סדר היום הציבורי והפוליטי בישראל.

תוכנית "המקור", ששודרה ב-24 בנובמבר 2022 בערוץ 13,⁷ הוקדשה לפועלו של חבר הכנסת עבאס במהלך קמפיין הבחירות. בתוכנית נחשפה דרכו של עבאס, המנהיג הנוכחי של רע"מ, ויש לומר המהפכן שעשה היסטוריה ונכנס לקואליציה של בנט-לפיד, שימש שותף משמעותי בה, השפיע על סדר היום הציבורי והפוליטי במדינה והוביל קו פרגמטי, מפוכח ותועלתני. במהלך התוכנית, עבאס הבהיר שהוא תופס עצמו "כמי שבא עם פוליטיקה חדשה".⁸ משמע, המנהיג העומד בראש מפלגה אסלאמית שלא מזדהה אך משלימה עם הזהות היהודית של מדינת ישראל, פועל במקביל להבניית מודל פרגמטי שתכליתו לכונן שותפות אזרחית לערבים בישראל (מואטנה), ודוגל בין היתר, בלקיחת אחריות של המנהיגות הפוליטית הערבית במדינה, בהשתלבות של נבחריה במוקדי קבלת ההחלטות ובמוסדותיה, ובהפיכתם לגורם משפיע בכל תרחיש פוליטי.

האסטרטגיה הפוליטית הנוכחית של רע"מ בראשותו של עבאס מעוגנת במשנה סדורה ומשתקפת גם באמנת התנועה האסלאמית (הפלג הדרומי) שאושרה בספטמבר 2018.⁹ אסטרטגיה זו, המוצגת לא אחת בשם "הגישה החדשה" (אל-נהג' אל-גדיד),¹⁰ מייצגת תפיסת עולם פרגמטית ותועלתנית, הממוקדת לרוב בקידום סדר היום האזרחי והכלכלי ובמתן מענה לצרכיו הייחודיים של המיעוט הערבי הילידי בישראל, זאת לצד הצנעת העיסוק בסוגיות על סדר היום הלאומי. בפועל, רע"מ מציעה באמצעותה מודל חדש המשלב בין אימוץ החזון האסלאמי לבין הצידוד בזהות לאומית פלסטינית, לצד אימוץ זהות אזרחית ישראלית.¹¹ העוגן ההלכתי עליו מסתמכת רע"מ ליישום האג'נדה והשניות הטמונה בה, הוא רעיון **פקה אל-אקליאת** (הלכות המיעוטים), הרלוונטי למיעוטים ולקהילות של מוסלמים החיים במדינות לא מוסלמיות, בעיקר במערב.¹² תכליתו של עיקרון זה לתת מענה הלכתי למיעוטים אלה ולסייע להם לשמור על צביונם ועל זהותם, ובמקביל

⁷ "תוכנית המקור עם רביב דרוקר", ערוץ 13, עונה 21, פרק 21, שודר ב-24 בנובמבר 2022.

⁸ שם.

⁹ האמנה בת 73 העמודים אושרה בוועידה הכללית ה-20 של הפלג הדרומי שנערכה בספטמבר 2018. יושב הראש הנוכחי של מפלגת רע"מ, חבר הכנסת ד"ר מנצור עבאס, שנוטה להתייחס בעמימות לנושא, היה בין מגבשיה בגלגוליה הראשוניים, כשכיהן כסגן יושב הראש של הפלג הדרומי. על אף מורכבותה, האמנה לא מציעה שינויים בהגדרה של מדינת ישראל ולא מעלה תביעות לשנות את צביונה, ואין בה חידושים משמעותיים.

¹⁰ על האסטרטגיה הפוליטית הנוכחית של רע"מ, עקרוניתה וחידושיה ראו ספר פרי עטו של צובחי ריאן, חבר בפלג הדרומי של התנועה האסלאמית, שיצא לאור ב-2022, אל-נהג' אל-גדיד וקצ'איא אל-מג'תמע אל-ערבי פי אסראייל, כפר קרע: דאר אל-הדא, 2022; ראו גם את מאמרו של מיכאל מילשטיין בנושא: מיכאל מילשטיין, "הדרך החדשה: מפתח להבנת האסטרטגיה של רע"מ", ביאן, מרכז משה דיין, 24 בפברואר 2022, עמ' 8-11.

¹¹ מיכאל מילשטיין, ביאן, 24 בפברואר 2022, עמ' 10.

¹² אסכולת "הלכות המיעוטים", מבית מדרשם של שיח' יוסף אל-קרצ'אוי ושיח' טהא גיאבר אל-עלואני, נוגעת בעיקר לקהילות של מוסלמים במערב, בעיקר באירופה, אולם היא רלוונטית כמובן גם למרחב הישראלי, על אף ההבדלים בין המיעוטים בשני המרחבים. בעוד המיעוט המוסלמי באירופה הוא לרוב מיעוט מהגר שהתהווה בעקבות תהליכי הגירה, ואסכולה הלכתית זו נועדה לסייע לו להשתלב בחברת הרוב, המיעוט המוסלמי בישראל הוא מיעוט ילידי.

לאפשר להם להשתלב (אח'תלאט) אך לא להיטמע במדינות אלה לטובת קידום חזונם¹³. כאמור, האסטרטגיה של רע"מ לא חפה מאתגרים, אך היא מתכתבת עם המציאות הפוליטית במרחב הישראלי ומותאמת אליה ואל אילוציה. היא מתאפיינת בפרגמטיזם ובריאליזם פוליטי מפוכח, ומבטאת מגמה דואלית, הנעה בין שני צירים: בין קידום מהלכי ההשתלבות לבין שימור רעיון "הקהילה העצמאית הבלתי תלויה" (אל-מג'תמע אל-עצאמי),¹⁴ שדפוסיו של רעיון זה ניכרים עדיין במוסדות הפלג הדרומי המזוהים עם רע"מ ומשרתים אותה.¹⁵

נושא אחר שעולה בראיונות עם עבאס נוגע לשאלת הגדרתה וצבינה של מדינת ישראל.¹⁶ בראיון שהעניק למוחמד מג'אדלה, פרשן חדשות 12 ומנהל חטיבת החדשות ברדיו אל-נאס, בוועידת ישראל לעסקים של גלובס בדצמבר 2021, נשאל עבאס בין היתר "האם הוא יכול לקבל את זה שישאל מדינה יהודית...?". תשובתו של עבאס, שעוררה סערה תקשורתית רחבה וזכתה לביקורת נוקבת, הייתה כי: "מדינת ישראל נולדה כמדינה יהודית... זאת החלטתו של העם היהודי שהוא מקים מדינה יהודית... עכשיו השאלה היום היא לא מה הזהות של המדינה. היא כך נולדה, וכך היא תישאר... אלא מה מעמדו של האזרח הערבי ושל החברה הערבית במדינת ישראל".¹⁷ דברים דומים השמיע עבאס כבר חודש לפני כן בראיון באולפני כל ערב.¹⁸ הצהרתו של עבאס אמנם חריגה באופייה אולם אין בה חידוש משמעותי, והיא דומה לאמירות בנושא שהשמיעו בעבר מייסד התנועה האסלאמית בישראל, שיח' עבדאללה נמר דרוויש,¹⁹ וכן ראשי הפלג הדרומי בעבר, שיח' חמאד אבו דעאבס ושיח' אבראהים צרצור.²⁰

סוגיה חשובה אחרת, שראוי לתת עליה את הדעת נוגעת למשנה הכלכלית בה מצדד עבאס, שבין הישגיו תוכנית החומש השנייה (תוכנית מספר 550) - התוכנית הרב שנתית לפיתוח החברה הערבית, המכונה בשפה הערבית בשם **תקאדום** (התקדמות), ואושרה על ידי ממשלת ישראל באוקטובר 2021.²¹ במהלך ראיון שהעניק עבאס לאריאל ויטמן, עורך מדור הדעות של גלובס, במסגרת

¹³ על אסכולת "הלכות המיעוטים" ועל ביטוייה במרחב הישראלי ראו: עינבל טל, **בשליחות התנועה: אקטיביזם נשי בתנועה האסלאמית בישראל**, תל אביב: מרכז משה דיין, 2015, עמ' 115-116.
¹⁴ רעיון "הקהילה העצמאית הבלתי-תלויה" חותר לכונן מעין "מובלעת תרבותית אסלאמית" בתוך המדינה, המנהלת את מוסדותיה בכוחות עצמה. יישום הרעיון ניכר עדיין גם במוסדות הפלג הדרומי. עוד על רעיון זה ראו: עינבל טל, עמ' 41-40.

¹⁵ על עמותות הפלג הדרומי ראו: שם, עמ' 56-65, עמ' 89-93, עמ' 117-119.
¹⁶ על הדיון בהגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ועל הצהרתו של מנצור עבאס בנושא ראו: אריק רודניצקי, **"היש חידוש בהצהרתו של מנצור עבאס בעניין 'המדינה היהודית'?"**, **ביאן**, מרכז משה דיין, 24 בפברואר 2022, עמ' 7-3.

¹⁷ ג'ד פ'רץ, **"מנצור עבאס: 'מדינת ישראל היא מדינה יהודית וככה היא תישאר. השאלה היא מה המעמד של אזרח ערבי'"**, **גלובס**, 21 בדצמבר 2021.

¹⁸ מיכאל מילשטיין, **"בשקט ובנחישות, הניסוי הדרמטי של מנצור עבאס עולה שלב"**, **הארץ**, 15 בדצמבר 2021.
¹⁹ עבדאללה נמר דרוויש, "הפתרון המוצע והשלום המיוחל" [בערבית], **אל-מית'אק**, 24 באוגוסט 2001.

²⁰ על עמדות מנהיגי הפלג הדרומי בנושא, ראו רודניצקי, **ביאן**, 24 בפברואר 2022, עמ' 5-6.
²¹ על תוכניות החומש הראשונה (תוכנית 922) והשנייה (תוכנית 550), ראו: תומר פדלון, מאיר אלרן, אפרים לביא, אסטבן קלור ומוחמד ס' וותד, **"תוכניות החומש לפיתוח החברה הערבית בישראל: סיכום תכנית 922 ולקחים לתוכנית החומש החדשה 550"**, **עדכן אסטרטגי**, המכון למחקרי בטחון לאומי, נובמבר 2022.

הפודקאסט "רוח מערבית", הוא נשאל, בין היתר, בנוגע למדיניות הכלכלית של רע"מ והשיב "המפלגות הערביות וגם אנחנו [רע"מ] באופן כללי לא התעסקנו עם המאקרו-כלכלה של המדינה, ולכן לא פיתחנו לעצמנו משנה כלכלית סדורה. אנחנו תומכים בכלכלה צודקת... תשאל אותי מה זה כלכלה צודקת? ... היא כלכלת שוק לא נוקשה... יש בה מצד אחד כלכלה חופשית ומצד שני רווחה והשקעה... יש מקום לעשות כלכלה שמטיבה עם המוחלשים, כלכלה שמקדמת אותם ונותנת להם כלים... מעין העדפה מתקנת".²²

לדיו, "החברה הערבית... רעבה להתפתחות הכלכלית והתעשייתית והתעסוקתית, והיא יכולה לרומם את הכלכלה הישראלית באופן משמעותי. אם אנחנו משחררים את החסמים... ומשקיעים בחברה הערבית, זו בעצם השקעה בכלכלת ישראל כולה".²³ אמנם לא מוצגת לעיל משנה כלכלית סדורה, אולם ניכר הקו התועלתני המפוכח המייצג את האג'נדה הנוכחית של רע"מ, שמחד לא מתעלם מהחסמים בחברה הערבית, ומאידך מתועל לתת מענה לצרכי ציבור בוחריה, באמצעות קידום מיזם ההשתלבות הכלכלית והאזרחית ויישום מהלכים אופרטיביים שתכליתם לצמצם את הפערים בין האוכלוסייה הערבית לזו הכללית, ולשלבה בכלכלה בישראל.

המחאה הציבורית נגד הרפורמות במערכת המשפט עולה גם היא בראיונות עם עבאס, וחשוב להציג את עמדתו בנושא. במהלך הופעתו בתוכנית "אופירה וברקוביץ" בערוץ 12, ששודרה ב-20 בינואר 2023, נשאל עבאס גם על המחאה הציבורית ועל עמדתו והשיב בין היתר: "קראתי להשתתף בהפגנות... אנחנו הולכים להפגין למען ערכים דמוקרטיים למען עצמאות מערכת המשפט... תבואו עם דגל הדמוקרטיה".²⁴

סוגיית השתלבותן של המפלגות הערביות, בדגש על רע"מ, בקואליציה הנוכחית עולה גם היא. על פניו, מהלך זה נשמע תלוש לכאורה במציאות הפוליטית הנוכחית, אולם בהקשר זה ראוי לשים לב לדברים שהשמיע עבאס בראיון ביולי 2021 במסגרת הפודקאסט של הארץ.²⁵ כאשר נשאל בין היתר "האם העדפת ללכת עם נתניהו...?" הוא השיב: "...אני קבעתי כלל שאנחנו לא שמאל ולא ימין... בדרך כלל הערבים נחשבו כשמאל של השמאל. הם כוח זרבי. הם כוח מילואים של השמאל. אני לא חשבתי שזה נכון... יש לי ערכים משותפים עם השמאל ויש לי ערכים משותפים עם הימין - המסורת וסוגיות חברתיות וכו'. אבל אני חושב שלשחרר... מפלגה ערבית כמו רע"מ מההשתייכות

²² ראיון של עבאס לאריאל ויטמן, [פודקאסט "רוח מערבית"](#), פרק 30, 28 בנובמבר 2022.

²³ שם.

²⁴ התוכנית "אופירה וברקוביץ", ערוץ 12, 20 בינואר 2023.

²⁵ ליאור קודנר, ["מאחורי הקלעים של ממשלת בנט-לפיד: ראיון עומק עם מנסור עבאס"](#), [פודקאסט הארץ](#), פרק 195, 27 ביולי 2021.

הזו לא שמאל ולא ימין, נותן לה גמישות, נותן לה מרחב תמרון. נותן לה אפשרות גם לדבר עם הימין ואולי לעשות שינוי גם בימין וליצור מציאות חדשה..."²⁶

ולאור כל זאת, האם מפלגת רע"מ וחבר הכנסת מנצור עבאס ימשיכו להיות רלוונטיים ויצליחו לשמר את השפעתם גם בקואליציה החדשה במתכונתה הנוכחית? והאם קיימת היתכנות להמשכיות של שותפות כפי שהייתה בכנסת ה-24 גם בקואליציות עתידיות בישראל?

על פי הנאמר לעיל, לא מן הנמנע כי עבאס ורע"מ יהיו שותפים בנסיבות מסוימות גם בקואליציה זו, ובסבירות גבוהה אם הרכבה הנוכחי ישתנה. יתכן שבתנאים מסוימים, גם בעוד רע"מ באופוזיציה, תימצא דרך לשיתוף פעולה בין הצדדים כפי שהיה בעבר, מהלך שיסייע לעבאס ולרע"מ לשמר את מעמדם הנוכחי. לסיכום, ניתן להניח כי המשכיות של שותפות במתכונת כפי שהייתה תיתכן ככל הנראה גם בקואליציות עתידיות, שכן מפלגה דוגמת רע"מ, בהינתן לה הזדמנות, תצטרף לכל קואליציה שתאפשר לה למנף את השפעתה, לקדם את האג'נדה התועלתנית שלה ולקצור הישגים עבור ציבור בוחריה.

הדעות המובעות בפרסומי מרכז משה דיין הן של המחברים בלבד.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.